

მიგრაციული პროცესები საქართველოში

XX საუკუნის პირველ ნახევარში

მირიან ტუხაშვილი

ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი,

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო მუნივერსიტეტის პროფესორი

XX საუკუნის პირველი ნახევარი გამოირჩევა საქართველოს მოსახლეობის მიგრაციის დიდი ინტენსიურობითა და შედეგიანობით. ამ პერიოდში მოხდა პირველი და მეორე მსოფლიო ომები, დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ფორმირება და დემოკრატიული რესპუბლიკის ანექსიის შემდეგ გრანდიოზული სოციალური გარდაქმნები, დაჩქარებული ინდუსტრიალიზაცია და ინტენსიური იმიგრაციული პროცესების განვითარება. იმავდროულად, მიმდინარეობდა ურბანიზაცია, ქალაქის მოსახლეობის სწრაფი ზრდა. მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში მოხდა საომარი მოქმედების ზონებიდან მოსახლეობის მასობრივი ჩამოსახლება და ცნობილი დეპორტაციები, გერმანელებისა და „თურქი მესხების“ გადასახლება ყაზახეთსა და შუა აზიაში. მათ ადგილზე საქართველოს მთიანი რეგიონების მოსახლეობის ორგანიზებული ჩასახლება; ჩრდილოეთ კავკასიიდან დეპორტირებული ხალხის სამშობლოს ნაწილის საქართველოს საზღვრებში მოქცევა და ახლად შექმნილ ქლუხორისა და ახალხევის რაიონებში ქართველ მთიელთა ჩასახლება, მიგრაციული პროცესების გავლენით მნიშვნელოვნად შეიცვალა საქართველოს მოსახლეობის ეთნოსტრუქტურა; შემცირდა ძირითადი ეთნოსების – ქართველებისა და აფხაზების წილი და გაიზარდა დიასპორათა, განსაკუთრებით, რუსების ხვედრითი წონა. XX საუკუნის პირველი ნახევარი შეიძლება მივიჩნიოთ საქართველოს მოსახლეობის ფორმირებაზე მიგრაციის ძლიერი ზეგავლენის მნიშვნელოვან პერიოდად.

საკვანძო სიტყვები: მიგრაცია, მოსახლეობა, ეროვნება, საქართველო.

ჩვენი მიზანია მოსახლეობის აღწერებისა და მიგრაციის შესახებ მოპოვებული ინფორმაციის საფუძველზე ლოგიკური და ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით გაანალიზდეს საქართველოს ტერიტორიაზე მოსახლეობის გადაადგილებათა გამომწვევი მიზეზები და დემოგრაფიული შედეგები XX საუკუნის პირველ ნახევარში. ისტორიის ეს მონაკვეთი გაჯერებულია დიდი ისტორიული მოვლენებით, მსოფლიო და სამოქალაქო ომებით, აღმშენებლობითა და ნგრევით, ეკონომიკური და სოციალური კატაკლიზმებით, მასშტაბური დეპორტაციებით, ომების შედეგად მოსახლეობის მასობრივი განადგურებით, ორგანიზებულ გადასახლებათა მაღალი ინტენსიურობით, დემოგრაფიული გადასვლის ფაზათა მონაცვლეობით, განსახლების სისტემის ტრანსფორმაციის მაღალი ტემპით.

აღნიშნული პერიოდის ინფორმაციული წყაროები მოსახლეობის ტერიტორიულ გადაადგილებათა შესახებ არცთუ მდიდარია. ანალიზისას გამოყენებულია 1897, 1926, 1939, 1959 წწ. ჩატარებული საყოველთაო აღწერების მასალები, 1900-1917 წლებში ყოველწლიურ გამოცემა „კავკასიის კალენდარში“ არსებული მასალა, აგრეთვე, ცალკეულ მკვლევართა ნაშრომები.

შესასწავლი პერიოდის მოსახლეობის ტერიტორიული მობილობის შედარებით უკეთ გააზრების მიზნით შევეცადეთ, მოგვეხდინა მიგრაციული პროცესების პერიოდიზაცია. ამას საფუძვლად დავუდეთ ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით საქართველოს ეკონომიკური, სოციალური და პოლიტიკური ვითარების მკვეთრი ცვლილებები, რაც, ფაქტობრივად, განსაზღვრავდა მოსახლეობის ტერიტორიული მოძრაობის მიმართულებებსა და ინტენსიურობას. რასაკვირველია, მოცემული

პერიოდიზაცია გარკვეული პირობითობის მატარებელია, მაგრამ მოსახლეობის ტერიტორიული მოძრაობის ისტორიულ პლანში გააზრებისათვის შეიძლება მისაღებად მივიჩნიოთ. ეს პერიოდები-ა: 1)პირველი მსოფლიო ომის წინა წლები;2)პირველი მსოფლიო ომის, დამოუკიდებელი დემოკრატიული საქართველოსა და საბჭოთა წლების პირველი არასტაბილური პერიოდი;3)მეორე მსოფლიო ომის წინა სწრაფი ეკონომიკური ზრდის პერიოდი; 4) მეორე მსოფლიო ომისა და ომისშემდგომი აღდგენითი პერიოდი.

პირველი მსოფლიო ომის წინა პერიოდი. ამ დროს ეკონომიკა შედარებით სტაბილურად ვითარდება. სტოლიპინის ცნობილმა აგრარულმა რეფორმებმა დიდი ზეგავლენა მოახდინა სოფლად კაპიტალიზმის განვითარებაზე, სწრაფად მატულობდა სოფლის მოსახლეობა. დაიწყო ცენტრალური რუსეთიდან მოსახლეობის ორგანიზებული გადასახლება პერიფერიებში. ამ დროს საქართველოში ძლიერდება როგორც იმიგრაციული, ისე ემიგრაციული პროცესები. საქართველოში გაიზარდა ბუნებრივი მატება, მათ შორის, მთიანეთში, ამ რეგიონების დემოგრაფიული გაჯერების მაჩვენებელმა პიკს მიაღწია. მაგალითად, 1897-1910 წწ. რაჭის მოსახლეობა 25,5 ათასით გაიზარდა და 85,8 ათასს მიაღწია (2014 წელს ამ რეგიონის მოსახლეობა არ აღემატებოდა 15,3 ათას კაცს). ამ შეზღუდული ბუნებრივი რესურსების მქონე რეგიონიდან მეტად ინტენსიური გახდა მიგრაციული პროცესები, როგორც საქართველოს ბარში, ისე მის გარეთაც, შავი ზღვის გუბერნიასა და ჩრდილოეთ კავკასიაში. მთის დემოგრაფიული ტევადობისა და ამით გამოწვეულმა მიგრაციის საკითხმა ჯერ კიდევ XIX საუკუნის ბოლოს მიიქცია ილია ჭავჭავაძის ყურადღება (ჭავჭავაძე. ი. 1981; გვ. 301-304). ხოლო ვაჟა-ფშაველა XX საუკუნის დასაწყისში უშუალო მოთავე გახდა აღმოსავლეთ მთიანეთიდან შირაქის აუთვისებელ ნოყიერ მიწებზე მოსახლეობის ჩამოსახლებისა. 1910 წლისათვის ზემო ქედსა და ქვემო ქედში 3265 მცხოვრები იყო (ვაჟა-ფშაველა, 1959).

პირველი მსოფლიო ომის წინა პერიოდში გრძელდებოდა საქართველოში კოლონიზაციის პროცესი, მოსახლეობის შესვლა გარედან, რაც, ნაწილობრივ, დაკავშირებული იყო ეკონომიკის შედარებით სწრაფ ზრდასთან და ურბანიზაციის პროცესის დაჩქარებასთან, 1897-1914 წწ. თბილისის მოსახლეობა 180 ათასიდან 345 ათასამდე გაიზარდა, ქუთაისისა -33 ათასიდან 58 ათასამდე, სოხუმისა -8 ათასიდან 17 ათასამდე, ბათუმისა - 29 ათასიდან 39 ათასამდე (Кавказский календарь на 1915 год. 1914. с.189-281). ეს იმანაც განაპირობა, რომ განხილულ პერიოდში სოფლის მოსახლეობის რიცხოვნობამ დიდი ტემპით იმატა და გაჩნდა ე.წ. აგრარული ჭარბმოსახლეობა.

პირველი მსოფლიო ომის, დამოუკიდებელი დემოკრატიული საქართველოსა და გასაბჭოების პირველი წლები.ეს პერიოდი ხასიათდება ეკონომიკური, სოციალური და პოლიტიკური ვითარების არასტაბილურობით. ბუნებრივია, ეს მიგრაციულ ვითარებაზეც აისახა. პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს თურქეთში მომხდარი სომეხთა გენოციდი. საყოველთაო დარბევებმა 1,5 მლნ სომეხი იმსხვერპლა. ლტოლვილთა დიდი ნაკადი მოაწყდა საქართველოს. როგორც მკვლევრები ანგარიშობენ, მაშინ საქართველოს 60-80 ათასამდე დევნილი მოაწყდა (თეთვაძე შ, თეთვაძე ო. 1997. გვ. 90-91). ამავე პერიოდში საქართველოდან გავიდა რუსეთის იმპერიის სხვადასხვა რეგიონიდან ახლად შემოსული მოსახლეობა. 1914-1917 წწ. საქართველოს ტერიტორიის გარემიგრაციული სალდო უარყოფითი გახდა (ჯაოშვილი ვ., 1984. გვ. 97).

რუსეთის იმპერიის დაშლისა და საქართველოს დამოუკიდებლობის პერიოდში ეკონომიკის მოშლისა და სოციალური ვითარების უკიდურესი დამძიმების პირობებში ემიგრაციული პროცესების ინტენსიურობა მნიშვნელოვნად გაიზარდა. მოსახლეობის ის ნაწილი, ვისი სამშობლოც რუსეთი იყო, გაემართა თავისი ისტორიული სამშობლოსკენ. ემიგრაციის შედეგი განსაკუთრებით ქალაქებს დაეტყო. როგორც პ. გუგუშვილი მიუთითებს, აღნიშნულ პერიოდში თბილისის მოსახლეობა 100 ათასით შემცირდა. (გუგუშვილი პ., 1973. გვ. 168). იმდროინდელი ანალიტიკოსი გ. ფერაძე მიმოიხილავს 1917 წლის მოსახლეობის აღწერის ინფორმაციას, თბილისის მოსახლეობის ეთნოს-

ტრუქტურას და აღნიშნავს, რომ ამ ქალაქში მცხოვრებთაგან მხოლოდ მეოთხედი (25,3%) აღმოჩნდა ქართველი, მათზე მეტი იყო რუსი (28,1%) და სომეხი (33,7%). იგი წერს, რომ „მდგომარეობა რადიკალურად შეიცვალა 1917 წლის ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ, როცა ისინი, ვინც ორგანულად არ იყვნენ დაკავშირებული საქართველოსთან -გაიფანტნენ. პირიქით, დღიდან საქართველოს სახელმწიფოს გამოცხადებისა, თავი მოიყარა აუარებელმა ქართველობამ, რომელიც ამიერიდან ჩაებაპოლიტიკურ ცხოვრებაში და შეუდგა სახელმწიფოს შენებას ამ სახელმწიფოს ცენტრში“ (ფერაძე გ., 1921, გვ. 26).

პოლიტიკური ვითარების შემდგომმა შეცვლამ, რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიამ ახალი საფუძველი შეუქმნა იმიგრაციული პროცესების განვითარებას. 1922 წელს რუსეთში შიმშილობამ იფეთქა, რამაც 35 მლნ კაციით დასახლებული ხორბლის რეგიონები მოიცვა. ერთი მილიონი კაცი დაიღუპა. სხვა მიზეზებთან ერთად, ამის გამოც საქართველოდან ახლადწასულთა ნაწილი რეემიგრირდა (СССР: Демографический диагноз, 1990; с. 243). საქართველო დატოვა საბჭოთა ხელისუფლების მონინალმდევე პოლიტიზებული მოსახლეობის ნაწილმა. მიგრაციის სალდო თანდათან დადებითად შეიცვალა. მაგალითად, 1923-1927 წწ. თბილისის მოსახლეობა 92 ათასი კაციტ გაიზარდა. აქედან მიგრაციაზე 74% მოდიოდა. მოსახლეობა გადმოვიდა რუსეთ – უკრაინიდან და სომხეთიდან. ევროპულ საზღვარგარეთთან კი სალდო აშკარად უარყოფითი იყო (კარბელაშვილი ლ. 1929, გვ.33).

XX საუკუნის 20-იანი წლების მეორე ნახევრიდან მეორე მსოფლიო ომამდეელი პერიოდი

ხასიათდება სწრაფი ეკონომიკური აღმავლობით, წარმოების, როგორც ინტენსიური, ისე ექსტენსიური განვითარებით. მეორე მსოფლიო ომამდეელი ხუთწლებები ითვალისწინებდა განაპირა მხარეების და ნაციონალური რესპუბლიკების დაჩქარებულ განვითარებას, იქ ინვესტიციების გადანაწილებასა და ახალი სამუშაო ადგილების შექმნას უმთავრესად მრეწველობაში. უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში მრეწველობის მთლიანი პროდუქტი 1913 წელთან შედარებით 1940 წლისათვის ათჯერ იყო გაზრდილი. სწრაფად შეიქმნა სამუშაო ადგილები, რომელიც ყოველთვის არ შეესაბამებოდა ადგილობრივი სამუშაო ძალის პროფესიულ-კვალიფიციურ სტრუქტურას. ამიტომ ვერ ხერხდებოდა აქაური სამუშაო ძალით მოთხოვნის დაკმაყოფილება. იმავდროულად რუსეთსა და უკრაინაში მოუსაველიანობისა და მეურნეობის ტოტალური ტრანსფორმაციის ვითარებაში დაშვებული შეცდომების გამო 1930-იანი წლების დასაწყისში (1932-1933წწ.) მასობრივმა შიმშილობამ იფეთქა. ზოგიერთი ავტორის (ბ. ანდერსონი, რ. სილვერი, რ. კონვერსტი, ვ. უიტკროფტი, რ. მედვედევი, ვ. დანილოვი) შეფასებით, შიმშილით დაიღუპა 2-7 მლნ ადამიანი (СССР: Демографический диагноз, 1990, с.243). განხილულ პერიოდში რუსეთ – უკრაინიდან საქართველოს მიგრანტთა დიდი ტალღები მოაწყდა და აქ დამკვიდრდა. ამითაცაა გამოწვეული, რომ 1926-1939 წწ. მოსახლეობის აღწერათაშორის პერიოდში საქართველოს მთელ მოსახლეობაში რუსი ეროვნების მოსახლეობის წილი 3,6%-დან 8,7% -მდე გაიზარდა. 1927-1938წწ. სხვა რესპუბლიკებიდან საქართველოს ქალაქებში მუდმივ საცხოვრებლად 182 ათასი კაცი გადავიდა (Джаошвили В., 1978, с.141).

მეორე მხრივ, ომისწინა ხუთწლებების პერიოდი აღინიშნება როგორც ქალაქის, ისე სოფლის სწრაფი ეკონომიკური და დემოგრაფიული განვითარებით. სოფლად შრომის მწარმოებლურობის ზრდის პირობებში წარმოქმნა ჭარბმოსახლეობა. საქმე იქამდე მივიდა, რომ, განხილული პერიოდის დასაწყისში სოფლის მოსახლეობის ნაწილმა რესპუბლიკის გარეთაც კი დაიწყო საშოვარზე სიარული (იაშვილი ა. 1928). გაჩნდნენ საქართველოს სოფლის მოსახლეობის ორგანიზებული გადასახლების თავგამოდებული მკვლევრებიც (ოქროპირიძე გ., 1929).

1927-1938 წლებში საქართველოს სოფლის მოსახლეობის მიგრაციამ ქალაქად შეადგინა 104 ათასი კაცი, ანუ რესპუბლიკის გარედან ჩამოსულთა მხოლოდ 57%. ამრიგად, მიუხედავად მოსახლეობის შიგა მიგრაციის ინტენსიურობის რამდენჯერმე ზრდისა, მეორე მსოფლიო ომისწინა ხუთ-

ნლედეში საქართველოს მოსახლეობის მიგრაციის მთავარი ნიშანი რესპუბლიკის ფარგლებს გარედან დიდი მასშტაბით შემოსვლაა. ქართველთა წილმა მთლიან მოსახლეობაში ისტორიულ მინიმუმს მიაღწია (ცხრილი 1).

ცხრილი 1.

**საქართველოს მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა მოსახლეობის
აღწერების მიხედვით (პროცენტობით მთელ მოსახლეობასთან)**

ეროვნება	ქართველი	სომეხი	რუსი	აზერბაიჯანელი	ბერძენი	ებრაელი	ოსი	აფხაზი	უკრაინელი	სხვ	სულ
1897	69,4	10,3	5,3	4,2	2,0	0,9	4,2	2,2	—	1,3	100
1926	66,8	11,5	3,6	5,4	2,0	1,1	4,2	2,1	0,5	2,8	100
1939	61,4	11,7	8,7	5,3	2,4	1,2	4,2	1,6	1,3	2,2	100
1959	64,3	11,0	10,1	3,8	1,8	1,3	3,5	1,6	1,3	1,3	100

წყარო: შესაბამისი წლის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერები

მეორე მსოფლიო ომისა და ომისშემდგომი აღდგენითი პერიოდი. იგი აღინიშნა დიდი მასშტაბის იძულებითი მიგრაციებით. სსრკ ხელისუფლების ცენტრალური ორგანოების გადანაცვლებით განხორციელდა XIX საუკუნეში ჩამოსახლებული გერმანელებისა და სამცხე-ჯავახეთში მცხოვრები ე.წ. „თურქი მესხების“ (60-100 ათასი კაცი) დეპორტაცია შუა აზიასა და ყაზახეთში, მათ ადგილზე კი, ძირითადად, საქართველოს ჩრდილო მთიანეთიდან ჭარბი მოსახლეობის ჩასახლება. ორგანიზებული ჩასახლება მოხდა იმ დროისათვის საქართველოსთან შემოერთებულ ქლუხორისა და ახალხევის რაიონებში. მეორე მსოფლიო ომის წლებში საქართველოში ევაკუირდა რუსეთ-უკრაინის მოსახლეობის დიდი კონტინგენტი, რომელიც მაქსიმალურად ჩაება ადგილობრივ წარმოებაში, მათ შორის, მრეწველობაში. ომისშემდგომ პერიოდში მათი ნაწილი საცხოვრებლად საქართველოში დარჩა. ამით აიხსნება, ძირითადად, 1939-1959 წწ. საქართველოს მოსახლეობაში რუსების წილის 8,7% დან 10,1%-მდე მატება.

დასკვნა. XX საუკუნის პირველი ნახევარი საქართველოს განვითარებაში ხასიათდება მრავალმხრივი – ეკონომიკური, სოციალური და პოლიტიკური გარდაქმნებით, რაც პირდაპირ აისახა მიგრაციულ პროცესებზე. ზოგადი ტენდენცია – საქართველოს ტერიტორიის გარედან მოსახლეობის იმიგრაცია დამოუკიდებელი საქართველოს წლებში შეიცვალა ემიგრაციული პროცესების გაძლიერებით. შემდგომ კი, სწრაფმა ეკონომიკურმა აღმავლობამ მოითხოვა სსრკ სხვა რესპუბლიკებიდან დამატებითი სამუშაო ძალის იმიგრაცია. ამის შედეგად საქართველოს ეთნოსტრუქტურაში ქართველი მოსახლეობის ხვედრითი წონა ისტორიულ მინიმუმამდე დავიდა.

ლიტერატურა:

1. გუგუშვილი პ. (1973). საქართველოს მოსახლეობის აღწარმოების საკითხები. თბილისი.
2. ვაჟა-ფშაველა (1959). ქართველთა ახალშენი შირაქში; მთის ვითარება; შინაური ამბები. თხზ. ტ.VII. თბილისი.
3. თეთვაძე შ. თეთვაძე ო.(1997). სომხები საქართველოში. თბილისი.
4. იაშვილი ა. (1928). სოფლის მოსახლეობის გასვლა გარე სარენავზე 1924-1925 და 1925-1926 წლებში. „საქართველოს ეკონომისტი“. №7-8. გვ.97-100
5. კარბელაშვილი ლ. (1929). ჩვენი მოსახლეობის ზრდის პრობლემა. „საქართველოს ეკონომისტი“ № 2. გვ.33-39
6. ოქროპირიძე გ. (1929). გადასახლების საჭიროება და შესაძლებლობა საქართველოში. „საქართველოს ეკონომისტი“. №3. გვ.27-34
7. ფერაძე გ. (1921) საქართველოს მოსახლეობა 1917 წლის აღწერის მიხედვით. დემოგრაფიული მიმოხილვა. „საქართველოს სტატისტიკური მოამბე“. №1
8. ჭავჭავაძე ი.(1981) იმიგრაცია საქართველოდან. თხზ.ტ.VIII. თბილისი.
9. ჯაოშვილი ვ. (1984). საქართველოს მოსახლეობაXVIII-XX საუკუნეში. თბილისი.
10. Джаошвили В. (1978). Урбанизация Грузии.Тбилиси
11. Кавказский календарь на 1915 год. (1914).Часть 1. Тифлис. с.189-281
12. СССР: Демографический диагноз(1990).Москва.

Migration processes in Georgia in the first half of the 20th Century

Mirian Tukhashvili

Doctor of Economic Sciences,

Professor at Ivane JavakhishviliTbilisi State University

SUMMARY

The first half of the 20th century was distinguished by the unstable socio-economic development of Georgia and therefore, by the variety of directions of territorial movement. The *Stolypin agrarian reforms* carried out in the Russian Empire resulted in large-scale territorial displacements, which led to intense immigration processes in Georgia. Subsequently, during the First World War and the period of the Democratic Republic of Georgia, the migration vector was reversed. Against the background of the economic crisis and the sharp decline in the standard of living, as well as the situation where the formation of politically independent Georgian state was underway, the emigration processes became more intense. After the annexation of Georgia by Soviet Russia and Georgia's inclusion in the USSR, the economic growth dramatically increased the demand for skilled workforce in Georgia. This caused intense waves of immigration from outside the Republic of Georgia. The immigration was fostered by the famine in Russia and Ukraine in the 1930s and the migration of the population from there to Georgia. Finally, in the first half of the 20th century, as a result of migration processes, the share of native Georgians in the entire population decreased to 61.4%.